

Dujmov Milán

Az ortodox egyházi éneklés Hercegszántón a kezdetektől napjainkig

Adatok a hercegszántói szerb ortodox kórus történetéhez

Különös esemény zajlott le 1899. március 12-én a Bács-Bodrog megyei Szantován.¹ A nemzetiségileg vegyes, mintegy 3200 lelkes település 2000 sokác lakosából több mint nyolcszáz, elhagyva római katolikus hitét, áttért az ortodox vallásra, hogy nyugalomra leljen a Szerb Ortodox Egyház oltalma alatt. E páratlan eset természetesen korántsem volt előzmények nélküli. A római katolikus sokácok nyelvükhöz, gyökereikhez ragaszkodva harcoltak a magyar katolikusokkal szemben az istentiszteleti nyelvért, azaz, hogy továbbra is minden vasárnap csakis őseik nyelvén hallgathassák a szentbeszédet és énekeljék népénekeiket. (Hasonló eset máshol is előfordult: Katymáron pl. a svábok győztek a bunyevácokkal szemben, de ezek nem tértek át.) Mielőtt azonban részletesen kezdenénk taglalni az esemény körülményeit és szűkebb témánkat, az ortodox egyházi éneklés ápolását Hercegszántón, illetve a kórus történetét, néhány fogalmat tisztáznunk kell, hogy jobban megértsük az akkori eseményeket.

Dujmov Milán (Budapest) tanár, korábban medinaei (1993–1996), hercegszántói (1996–2005), majd budakalászi (2005–2006) szerb orthodox pap.

A sokácok

Kik a sokácok?² Erre az egyszerű kérdésre több válasz is született a történelem során, és mi tagadás, ma is heves érzelmeket kiváltó vitákat gerjeszt e kérdés megválaszolása. Csaknem az összes történész és néprajzkutató egyetért abban, hogy sokácokon azt a római katolikus vallású délszláv etnikai csoportot értjük, akik különböző korszakokban, a XVI. századtól a XVIII. századig vándoroltak Bácska, Baranya és Szlavónia területére a Balkán egyes vidékeiről, főképp Bosznia és a mai Horvátország területéről. A sokácok a mai Magyarországon Bács-Kiskun megyében nagyobb számban csak Hercegszántón, Baranya megyében pedig nagyobb számban Mohácson, Versenden, Kásádon, Birjánon, Lotháron, Olaszban, Belvárdban, Kátolyban, Magyarsarlóson élnek. Római katolikus mivoltuk miatt a horvát történészek és néprajzkutatók automatikusan a horvát nép egy népcsoportjának tekintik őket, s valóban e nép-

¹ Szantova —1903-tól Hercegszántó— ma Bács-Kiskun megyei község a szerb (vajdasági) határnál, Bajától 30 km-re délre.

² Mind a *sokác*, mind a *sokac* alak helyes. A sokac „nyelv” a szerb vagy horvát nyelv egyik dialektusa, amelyet poszavai dialektusnak hívnak. (Предар СТЕПАНОВИЋ: *Говору Срба у Мађарској. Будимирешта* 2000. 76.) A három „horvát” változat közül (kaj, što, to) a *to* változathoz tartozik.

csoport egyes tagjai napjainkban horvátnak vallják magukat. Ám ha gondosan megvizsgáljuk a népszámlálási adatokat, láthatjuk, hogy a XX. század negyvenes éveiben a hercegszántói katolikus délszlávok zöme még sokácnak, s nem horvátnak vallotta magát. Jómagam több mint tíz évet szolgáltam szerb ortodox parókusként Hercegszántón, és én is tapasztaltam, érzékeltem a nemzeti hovatartozás bizonytalanságát, tanácstalanságát a sokácok közt.

A kérdés megválaszolását az a tény is nehezíti, hogy ma Magyarországon —ki tudja, miért— csak 13 nemzetiséget ismernek el hivatalosan, akik között nem szerepel sem a sokác, sem a bunyevác,³ és sorolhatnám még a többi etnikum és nemzetiség nevét, megfosztva ezzel több ezer magyar állampolgárt attól a jogától, hogy hivatalosan is megvallja nemzetiségi hovatartozását.

Természetesen a szerb történészek zöme a sokácokat katolikus szerbeknek tekinti, mondván, hogy ők valamikor ortodoxok voltak. Nem tisztünk, hogy állást foglaljunk e kérdésben. Meghagyjuk minden egyes sokácnak, hogy tekintse magát annak, aminek a szíve és lelkiismerete diktálja, hiszen úgy vélem, minden ember alapvető emberi joga, hogy saját maga döntsön hovatartozásáról. Hiszen ki veheti el Petőfi Sándor magyarságát, holott ereiben szerb és szlovák vár csörgedezett? És naphosszat sorolhatnánk a hasonló példákat a hazai történelem személyiségei között.

³ A bunyevácok szintén „katolikus horvátok”; a szakirodalom szerint „őshazájuk”, ahonnan fölvándoroltak, a dalmáciai Svilaja-hegység, a Dinári-Alpok bosnyák-horvát határ menti része, továbbá Délnyugat-Bosznia és Nyugat-Hercegovina volt. „A második világháború utáni szakirodalom a magyarországi bunyevácokat egyértelműen a horvátokhoz sorolja. Ezek szerint a bunyevácok a Bácskában élő horvát népcsoport, amely a nyugat-hercegovinai «új-što» nyelvjárás «i-ző» változatát és a latin betűket használja, bár nyelvében közelebb áll a szerbekhez, de vallásában a horvátokhoz kötődik. Mindazonáltal a nyelv nagyon közel áll a horvát irodalmi nyelvhez is. A korábban csupán premodern lokális és etnikai tudattal bíró, de a horvátsághoz az eredetileg horvát etnikai területen található szállásterület, valamint a római katolikus vallás révén kötődő népcsoportot a 19–20. századra a horvát nemzet sikeresen integrálta”. DOBOS Balázs — TÓTH Ágnes: „A magyarországi bunyevácokról”, www.mtaki.hu/docs/dobos_balazs_toth_agnes_magyarorszag_i_bunyevacok.pdf.1-2. Egyes bunyevác identitású honfitársaink 2006-ban kezdeményezték önálló nemzetiséggé való nyilvánításukat, de az Országgyűlés elutasította a kérést. A kérdés most, az 2010-es őszi önkormányzati választások előtt ismét napirendre került. A különböző délszláv csoportok (leszámítva a régebben is önálló szlovénokat és bolgárokat) nyelvi-kulturális tagolódását 1991 előtt a szocialista rendszerben elfedte, hogy több ponton közös szerb-horvát nemzetiségi keretben (pl. Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége, Rózsák terei és pécsi gimnázium) kellett működniük, ugyanakkor igen erős különbségek voltak és vannak a horvátok, vagyis a nyugati határ menti gradistyei horvátok, a Mura-menti vagy zalai horvátok, a Dráva-menti (kaj vagy što-nyelvjárású) horvátok, a baranyai bosnyák-horvátok és sokác-horvátok —ezek egyik csoportja (hivatalos besorolás szerint) a bácskai horvátok Hercegszántón—, a bácskai bunyevácok és a Duna-menti vagy rác-horvátok között is. — Magyarországon Baján, Garán és Katymáron élnek bunyevácok; további települések, amelyek bunyevác hagyományokkal rendelkeznek: Csávoly, Felsőszentiván, Bácsalmás, Csikéria, Bácsbokod, Mátételke, Vaskút. A hercegszántói sokácokat és a környező falvak bunyevácit a nyelvjáráson kívül régebben a népviselet és egyéb szokások is erősen megkülönböztették.

A hercegszántói vallásváltás folyamata

A másik fontos kérdés, hogy mi vezetett odáig, hogy a hercegszántói római katolikus sokácok bebocsátást kérjenek a szerb ortodox egyházba, holott ekkor Hercegszántón nem élt számottevő ortodox népesség.⁴ E kérdésre a következő lehet a válaszuk: hogy megőrizzék nyelvüket és önazonosságukat; tehát a sokácok mozgalma, amely már az 1870-es évektől kezdődött, tisztán nemzetiségi-nyelvi, nem pedig vallási mozgalom volt. Vagyis nem azért tértek át a szerb ortodox hitre, mert meggyőződésből ortodox keresztényekké szerttek volna válni, kiábrándulva a katolikus tanításból, hanem azért, mert úgy érezték, a szerb egyházban az istentisztelet nyelve révén jobban megőrizhetik önazonosságukat. Am a nagy igyekezetben —hogy minél jobban megőrizhessék nyelvüket— nem csak vallást váltottak, hanem, szinte észrevétlenül, de tudatosan, lassan szerbökké váltak, elsősorban az újonnan szerveződő szerb ortodox egyháznak, iskolának köszönhetően. Ha még hozzávesszük, hogy napjainkban a hercegszántói szerbek s azok leszármazottai a hazai szerbség legöntudatosabb rétegét képezik, akkor bátran elmondhatjuk, hogy a római katolikus sokácokból ortodox szerbökké váló népesség valóban megtalálta identitását és hitét.

Mint már említettük, a sokácok mozgalma az istentiszteleti nyelvük megőrzéséért az 1870-es években kezdődött.⁵ Mellőzvéen e perlekedés részleteit, emeljük ki azt a fontos ténytet, hogy ekkortájt a jórészt sokácok lakta településre egyre nagyobb számban költöztek katolikus magyarok, akik ugyanannyi jogot szerettek volna maguknak a latinon kívüli istentiszteleti nyelv tekintetében, mint amennyivel a sokácok bírtak. A sokácok ez ellen léptek fel, mondván, hogy ezt a templomot őseik emelték, és ha a magyarok szeretnének a saját nyelvükön énekelni és szentbeszédet hallgatni, építsenek maguknak új templomot. A több mint harminc éves perlekedés záróakkordja az áttérés volt.

Az eset érdekessége, hogy hivatalosan ez jogi aktus volt, azaz a katolikus hívők hivatalosan kérték a római katolikus egyházból való kilépést, majd hivatalosan kérték az ortodox egyházba való belépésüket. Mindezt egy szerb származású zombori ügyvéd, *Cvetkovics Petar*⁶ bonyolította le. Az írásos kérévényeket a bajai járási elöljáróságához nyújtották be. 1899 januárja végéig több

⁴ FÉNYES Elek: *Magyarország geographiai szótára*. III. kötet. Pest 1851. 64: „Szántova, dalmát falu, Bács v. megyében, ut. postája Gara, a Duna mellett, 2700 r. kath. 25 zsidó lak., paroch. templommal.” 1860-ban 3285 lakosból 2296 volt sokác, 727 magyar, 103 szlovák, 97 német, 50 zsidó és 12 cigány. A század végére kb. 3000-es népességgel számolhatunk.

⁵ Erről lásd bővebben KOTHENCZ Kelemen: „Nyelvrendi perlekedések. A római katolikus istentiszteleti nyelvrend ügye a hercegszántói sokác és magyar lakosság körében a 19–20. század fordulóján”, in *Cumania (A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezetének Évkönyve)* 22. Kecskemét 2006.

⁶ Az alábbiakban (kivéve néhány általánosan vagy inkább Szerbiában ismert személytet, illetve a lábjegyzetekben a szerb nyelvű írárok szerzőit leszámítva) a magyar vezeték- és keresztnévek sorrendjét használom a szerb nemzetiségűek esetében is.

mint nyolcszáz felnőtt szántói lakos írásban kérvényezte az ortodox egyházba való belépését. Az áttérés 1899. március 12-én zajlott le. Mivel nem volt még ortodox templom, a liturgia és maga az áttérés egy üres telken zajlott le több ezer hívő jelenlétében. Nagyon sok helyről érkeztek az ortodox hívők, főleg Zomborból és Baranyából. E páratlan esemény nagy visszhangra lelt az akkori magyar és szerb nyelvű újságokban is.⁷ (Később néhány százan visszatértek katolikusnak, de 500–600 hívő megmaradt szerb ortodoxnak.)

A templomépítés

A fiatal ortodox közösség azonnal nekilátott az ideiglenes templom megépítéséhez. Már húsvét előtt —április 5-én— harangja volt a közösségnek, melyet a bajai szerbek adományoztak. Április 22-re elkészült az ideiglenes fatemplom.⁸ Már az áttéréskor nagy gyűjtést szerveztek egy templom felépítésére, amelyet a sok adománynak köszönhetően 1900-ban fel is szenteltek.

A templom neoklasszicista stílusban készült, és Magyarország egyik legnagyobb ortodox temploma lett. Ikonosztázionja eredetileg a szentendrei Szent Miklós- —más néven Opovacska— templomot díszítette, majd amikor e templomot átadták a református egyháznak, képfala átkerült Hercegszántóra. Az ikonosztázion trónusikonjai ismeretlen ukrán ikonfestő, míg az ünnepi ikonok szerb festő munkái.⁹ Feltehetőleg az 1740-es évek végén készülhettek, és a mester fára temperával festette az ikonokat, melyek ma nagyon elhanyagolt állapotban vannak. A képfalépítő és faragó mester személye, aki egyesítette az alacsony és magas ikonosztázion-típus elemeit, ismeretlen. Az ikonosztázionhoz tartozott egy negyedik és egy ötödik zóna is, de ezek az ikonok egy ikon kivételével, melyet a templom oltárában őriznek, tönkrementek. A királyi ajtó kompozícióit az 1940-es években átfestették. A faragványok barokkos kidolgozásúak.

Az ikonosztázion stílusáról a neves művészettörténész, Nagy Márta így vélekedik: „a Kijevi Festőiskola stílusa, mely a keleti ikonográfiába barokk elemeket (felhők, drapériák, lebegő szárnyas angyalfejek) épített be, sőt teljes nyugati ikonográfiai típusokat (Krisztus feltámadása) is bedolgozott. A korai bizánci hagyományt felújítva, a festő ornamentikával díszített arany alapra festett, de az ornamentikát barokkosabban alakította ki.”¹⁰

⁷ Erről bővebben ld. Драгомир ДУЈМОВ: *Сантовачки летопис са допуном*. Будимпешта 2010. 102–134. továbbá: ДУЈМОВ, Д., 2010.

⁸ Тоша ИКРУЉЕВ: *Распеће српског народа у Сремју 1914. године и Маџари*. Нови Сад 1941. 419.

⁹ Динко ДАВИДОВ: *Споменици Будимске епархије*. Београд 1990. 346–347.

¹⁰ NAGY Márta: *Ortodox ikonosztázionok Magyarországon*. Debrecen 1994. 113.

Iskolai oktatás

Néhány évvel később, 1903-ban felépült a szerb ortodox iskola a Szerb Ortodox Egyház alapítványi pénzéből. Az iskolai tanítói is nagyon sokat tettek az ortodox hit elmélyítésében a gyerekek és szüleik körében. A hívőknek minden új volt az ortodox vallásban, hiszen bár a tanításban nem, de a liturgikus rendben sok különbség van a két vallás között. Főleg az egyházi énekekben mutatkoztak nagy különbségek. Míg a katolikus templomban latinul vagy sokácul, addig az ortodox templomban egyházi szláv nyelven énekeltek. A dallamvilág is különbözött, így ezt is el kellett sajátítani. A gyerekek a tanórán kívül egyháziének-oktatásban is részesültek. Ez volt az ún. *katalog*. A katalog lényegében egy egyházi énekóra volt, amelyet vasárnap tartottak a liturgia előtt. A tanórán főleg a liturgián használatos énekeket, illetve a nagyobb ünnepek tropáriumját, azaz ünnepi énekét sajátították el a tanulók. De volt rá példa, hogy egy-egy jó képességű tanuló más liturgikus éneket is elsajátított. A Kosztality család tulajdonában van egy archív felvétel, melyen Kosztalityné Rókus Lyubica a nagy vízszentelés énekeit énekli, amelyet az általános iskolában tanult. Ez az igen nehéz és évente egyszeri alkalommal (Vízkereszt) megszólaló dal éneklése azt mutatja, hogy sokkal többet tanultak, nem csak az évközi liturgián énekelt énekeket.

Az általános iskolás gyerekek a tanórák előtt mindennap reggeli istentiszteleten vettek részt. E szertartás változatlan részeit később az idősebbek már fejből tudták. Katolikus mintára az ötvenes évekig az ortodox templomban is „rorátékat” tartottak. Ez lényegében nem liturgia,¹¹ hanem egy reggeli istentisztelet volt, amelyet a karácsonyi böjtben szolgáltak kora hajnalban. A hívők többsége kívülről tudta a karácsonyi kánont, azaz dicsőítő himnuszt.¹²

A bizánci (ortodox) éneklés néhány sajátossága

Az ortodox egyházi éneklés hosszú múltra tekint vissza. Gyökerei minden bizonnyal a zsidó hagyományból táplálkoznak és különválása a zsidó dallamvilágtól akkor vált véglegessé, amikor a pogányokból lett keresztények az antik görög énekek hangzásával gyarapították a keresztény vallási énekeket. Több évszázadon át formálódott a keleti kereszténység nyolc „hangja”, azaz alapdallama (*oktoechos/oktoichos*), amely végleges formáját a VIII. században kapta meg. Úgy tudjuk, Damaszkuszi Szent Jánosnak elévülhetetlen érdemei vannak az egyházi szövegek és dallamok megtisztításában az oda nem illő antik dallamoktól és szövegektől.

A bizánci ortodox éneklés az alapja a többi nemzeti ortodox egyház dallamvilágának, így a szerbnek is. A szerb egyházi ének a bizánci módosított vál-

¹¹ Ortodox szóhasználatban a mise megfelelője.

¹² Sztepanov Radován mohácsi esperes szíves közlése.

tozata.¹³ Végül is az egyházi éneklés nem más, mint a liturgikus szövegeknek énekszóval történő elmondása. Az egyházi énekek dallamai és az egyes énekek többsége a szerb egyházban évszázadokon át nem volt lekottázva, hanem emlékezetből áthagyományozva maradt ránk napjainkig. Máig csak a liturgikus szövegek töredékét jegyezték le kottákkal, míg a többit még ma is ún. „szabással” éneklük, azaz az éneklő (kántor) az adott hang dallamát rászabja a liturgikus szövegre, úgy, hogy az tematikus zenei egységet alkosson. Ezzel a módszerrel lényegében ki-ki a maga módján éneklé el az adott éneket, bele-szöve személyiségét és zenei érzékét, természetesen úgy, hogy az „alaphang” mindig megmaradjon. Ehhez azonban valóban kifinomult zenei érzék és tehetség kell.¹⁴

Az ilyen fajta énekmód csak hosszas gyakorlás után sajátítható el, ezért nem véletlen, hogy Hercegszántón olyan kántorok, akik „mindent tudtak”, nem is léteztek. Természetesen azokat az egyházi szövegeket, amelyeket ezzel a módszerrel lehet csak énekelni, a mindenkori pap énekelte. Az egyházközség szerencsés helyzetben volt, mert a helyben szolgáló ortodox parókusok zöme jó hallással és kiváló tudással rendelkezett az egyházi éneklés tekintetében. (Itt jegyezzük meg, hogy az ortodox egyház istentiszteleteit csak énekszóval kísérik, hangszerek nélkül.)

A szerb egyházzene lejegyzése

Az évszázadok folyamán néhány tehetséges szerb szerzetes vagy pap elkezdte jelekkel ellátni az egyházi szövegeket. Ezek lényegében hangjegyek voltak, amelyeket *neum*ának neveznek a zenetörténészek. A neumák segítségével az egyes szövegeket állandósult hangzásban tudták elénekelni. Természetesen a neumák dekódolása, azaz a mai hangjegyekkel való átváltása hosszas munka és koránt sincs befejezve.

Ma nagyon jól körvonalazódik, hogy milyen dallamuk volt az egyházi szövegeknek a középkorban. Még nem tudjuk pontosan, hol van az az időbeli határ, amely a régi, ún. egyszólamú bizánci éneklés és a népies többszólamú —a szerb dallamvilággal tűzdelt, de mégis bizánci gyökerű— egyházi éneklés között. Később a Magyar Királyság területén a Karlócai Érsekségben egy sajátos liturgikus dallamvilág és éneklés született, amelyet *karlócai éneklés*nek neveznek napjainkig.

Az első zeneszerző, aki elkezdte a szerb egyházi énekek kottázását, a budai születésű *Kornelije Stanković*¹⁵ (Buda, 1831. aug. 18. – 1865. ápr. 5) volt. Kornelije

¹³ BERKI Feriz: *Az ortodox kereszténység*. Budapest 1984. 393–396.

¹⁴ Димитрије СТЕФАНОВИЋ: *Црквено појање и црквена музика*. www.svetosavlje.org/pojanje/dstefanovic.htm. Továbbiakban: СТЕФАНОВИЋ.

¹⁵ A *ć* betűvel jelzett mássalhangzó a szerb dialektusok egy részében a magyar cs-nek, máshol ty-nek, a mai sztenderd nyelvben a kettő közötti (palatalizált cs) hangnak ejtődik. Magyarországi szerb családnevekben ezt tükrözi a hol ty-s, hol cs-s írásmód.

már 1855-től fáradhatatlanul munkálkodott a leggyakrabban énekelt egyházi dallamok lekottázásában. Nem csak egyszerűen kottákkal látta el a dallamokat, hanem többszólamú kóruséneklésre is szabta őket, előmozdítva ezzel a szerb egyházban a nyugati típusú többszólamú éneklés elterjedését, illetve az egyházi kórusok születését. A XX. században egyre több egyházi éneket jegyeznek le és megszületnek az első kiadványok. A kiadványok szerkesztői zömmel a Magyar Királyság területén éltek és munkálkodtak. Közülük mindenképpen ki kell emelnünk *Bolyarics Gavriľt* (Esztergom, 1842–Mohács, 1906), a szarajevói papnevelde tanárát, későbbi mohácsi esperest, illetve a szőregi (ma Szeged-Szőreg) parókust, *Baracski Nenádot* (Bogyán, 1878–Zombor, 1939), illetve a szerbiai születésű *Stevan Stojanović Mokranjacot*¹⁶ (1856–1914).

Mint láthatjuk, a Magyar Királyság területén tevékenykedő szerb ortodox papok, zeneszerzők sokat tettek a szerb egyházi zenei hagyomány megőrzéséért és megmentéséért. Munkásságuk nyomán olyan kiadványok születtek, amelyek a mai napig használatosak a szerb egyházban Szerbiában is. Ha még hozzá vesszük azt a tényt, hogy olyan dallamokat is lejegyeztek, amelyek különben a feledés homályába merültek volna, munkájuk felbecsülhetetlen értékű. Munkásságuk közvetve vagy közvetlenül kihatott a hazai szerb egyházi kórusok megszületésére, illetve azok zenei repertoárjának kiszélesítésére.

Itt kell megemlítenünk a pesti *Sloga*, illetve a máig működő szentendrei *Javor* kórust, de a XX. század 30-as és 40-es éveiben sorra alakulnak az egyes szerb települések kórusai: Budán, Pomázon, Budakalászon, Lóréven, Medinán és Hercegszántón.¹⁷

A hercegszántói szerb ortodox kórus története

A hercegszántói szerb ortodox kórus 1937-ben alakult, több mint harminc tagot számlált, és a *Rastko* nevet kapta. A kórus alapításában nagy érdeme volt *Beslity Szteván* hercegszántói parókusnak, aki 1912. december 27-én született Szentendrén. Általános iskolai tanulmányait szülővárosában és Zimonyban végezte. Budapesten érettségizett, majd a belgrádi szerb ortodox teológián szerzett diplomát. 1936 decemberének elején diakónussá, majd következő év január 7-én pappá szentelték, s még a hónap végén kinevezték hercegszántói parókusnak, ahol 1939 decemberéig végezte az isteni szolgálatot. 1970-ben halt meg Pomázon. Sokat tett a hercegszántói vallási és kulturális élet felvirágoztatásáért. A hercegszántói Szerb Ifjúsági Egyesület alapító tagja, a népi földműves szövetkezet szervezője volt.

A *Rastko* kórus már 1937-ben két koncertet is adott. A kórus repertoárján elsősorban egyházi, illetve szerb nemzeti dalok szerepeltek. Sajnos a régi kórus tagjai közül már senki nem él, így nem tudjuk melyik szerb nemzeti dalo-

¹⁶ Даница ПЕТРОВИЋ: Српско црквено појање као предмет музиколошких истраживања. <http://www.svetosavlje.org/rojanje/dpetrovic.htm>.

¹⁷ Милан НЕДЕЉКОВ: *Из прошлости Срба у селу Калазу*. Будимпешта. 2003. 107.

kat énekeltek. A kórus a leírások szerint minden vasárnap énekel a liturgián. Eleinte csak kizárólag férfiakból állt, ahogy ez az 1938-ban készített fotón jól látható. A dalárdának még saját védőszentje is volt. Szent Száva napjának előestéjén, 1940-ben ősi szerb szokás szerint a kórus tagjai a hívők részvételével megünnepelték védőszentjük napját. Erről azt eseményről *Ápity Milos*, akkori parókus így ír a szántói parókia *Historia Domus*-ában: „Január 27-én ünnepélyesen megemlékeztünk Szent Száváról. Az ünnep előestéjén virrasztó istentiszteletet tartottunk a templomban, majd a helyi olvasóköriben megszeltük az ünnepi kalácsot¹⁸ az ünnepelt Rastko kórus részvételével.”¹⁹ Rastko volt Szent Száva, az első önálló szerb egyház érsekének eredeti keresztneve.²⁰

A kórus megszervezésében nagy szerepe volt *Sztepanov Radovánnak* is, aki Hercegszántón született 1912-ben és később Mohácscon volt esperes. Erről az eseményről ez olvasható a róla készített életrajzi munkában: „.... megszerveztem az egyházi kórust Hercegszántón. A férfiak nagyon szívesen fogadták hívásomat és szívesen tanultak. Énekeltek a temetéseken is. A kórustagok egyszerű emberek voltak, nem a kották szerint énekeltek, hanem hallásból. De nagyon jól tanultak. Még néhány orosz dalt is megtanultak.”²¹

Beslity parókus *Ápity Milos* váltotta Hercegszántón. Ő 1914. július 3-án született Pomázon. 1938-ban szentelték pappá és a dunaszekcsői-sombereki parókia élére helyezték. Később Hercegszántón végezte az isteni szolgálatot, ahol 1941. április 12-én máig tisztázatlan körülmények között megkínózták, majd brutális módon kivégezték a Délvidékre vonuló magyar csapatok.²²

1940 szeptemberében *Krunity Dimitrije* (1918–1986) lett a helyi szerb felekezeti iskola tanítója. A szintén szentendrei születésű, kitűnő zenei tudással rendelkező tanító a kórust vegyeskórossá formálta át. *Krunity* a felekezeti iskolák államosítása után a szerb-horvát gimnázium tanára, illetve az iskola kollégiumának igazgatóhelyettese volt haláláig, valamint a gimnázium kórusának kar-

¹⁸ A védőszent intézménye a szerb ortodox családokban és közösségekben nagy múltra tekint vissza. Minden szerb családnak saját védőszentje van, aki apáról-fiúra „öröklődik”. Az ünnep előestéjén a pap ún. kis vízszentelést végez az ünneplő család házában, majd a megszentelt vízzel megáldja az otthont és a családot. Védőszentje lehet azonban egy kisebb-nagyobb közösségnek, így például egy kórusnak is. A vízszentelésen kívül a család, illetve közösség egy kerek formájú kovászos kalácsot készít, amelyet díszíteni is szoktak. E kalács lényegében Krisztus testének szimbóluma. A kalácsot a pap megszegei, majd vörösborral megöntözi. A kalács mellé főtt búzából készített és mézzel, dióval ízesített étel is készítenek, melyet a szerbek kolivának neveznek, és amelyet szintén megáldanak. Ezt az elhunyt hozzátartozók emlékére készítik.

Amikor a hercegszántói sokácok áttértek, minden család védőszentet választott. Az akkori lelkes szentek ikonjait osztotta szét a hívők között, illetve a hívők maguk választottak védőszentet.

¹⁹ Дуймов, 71.

²⁰ Az ortodox egyház szokásai szerint a szerzetességi fogadalmat tevő egyén nevet is változtat, így lett Rastkóból Száva.

²¹ Милан СТЕПАНОВ: *Живот оца Радована*. Београд 1994. 29.

²² Милан ДУЈМОВ: „65 година мученичке смрти свештеника Милоша Апића”, *Епархија будимска*. Сентандреја – Будимпешта 2006. 18.

nagya. Munkássága termékeny talajra lelt, hiszen a leírások szerint a *Rastko* kórus mellett Hercegszántón egy gyermekkórust is szervezett.²³

Az idősebb kórustagok kihalásával, illetve a fiatalok elvándorlásával az 50-es évek végére a kórus lassan megszűnt létezni, azonban a hercegszántói szerb ortodox templom nem maradt énekszó nélkül. A helyi kántorképzésben nagy szerepet vállalt *Gáality Lyubinkó* parókus. Gáality 1922-ben született Hercegszántón.²⁴ Az általános iskola után Karlócán végezte a papnevelését. Felszentelése után a baranyai Borjádön szolgált, majd 1948 és 1983 között szülőfalujában. (1983-ban húnyt el Hercegszántón). Maga köré gyűjtötte a jól éneklő híveket és kisebb kórust-dalárdát szervezett, főleg nőkből. Elsősorban a kántorképzésre fektetett nagy hangsúlyt, illetve a kétszólamú éneklésre. A kántorok közül meg kell említenünk *Tyátity Lyubomír*, *Bózsity Simon* és *Filákovity Zsivkó* nevét.

Természetesen a liturgiát gyakorolták be a legalaposabban, illetve az egyes ünnepek énekeit. A hercegszántóiak éneklésükkel ünnepélyesebbé tették nem csak saját templomuk istentiszteleteit, de megfordultak szerte az országban: Baján, Mohácson, Szegeden, Grábócon és sok más helyen. Gáality esperes sokszor a késő éjszakába nyúló próbákon lelkiismeretesen és alaposan adta át tudását a kántorjelölteknek. A legkitartóbb és az énekeket legjobban elsajátító Tyátity Lyubomír máig a templom kántora. A kántorok a dallamokat nem kottából olvasták, hanem kívülről, sok gyakorlás után sajátították el. Tyátity kántor, mivel az egyházi szláv betűket nehezen olvasta, sok szöveget saját kezűleg lemásolt, valamint jelekkel, ún. trillákkal látott el. A trillák egyfajta hangjegyek, de sokkal kevesebb információval szolgálnak, mint az általánosan használt ötvonalas rendszer hangjegyei. Ilyenfajta hangjelölő mód a papnevelde növendékei között terjedt el azoknak az énekeknek a jelölésére, amelyek nem voltak lekottázva. A kántorok főleg a liturgia változó és állandó részeit tanulták, valamint a nagyobb ünnepek énekeit, illetve a virrasztó istentisztelet állandó részeit. Sajnos a temetési szertartás énekeit is jól begyakorolhatták, hiszen sokkal gyakoribb volt a temetés, mint a keresztelő. A kottával nem rendelkező énekek „szabására” már nem jutott sem idő, sem energia. Természetesen a szabáshoz már biztos olvasástudásra lett volna szükség az egyházi szláv szövegek tekintetében.

²³ ДУЈМОВ, А., 2010. 72.

²⁴ Meg kell említenünk, hogy a szerbekké vált hercegszántóiak adták az elmúlt száz évben a legtöbb szerb papot a magyarországi szerb ortodoxiának. Köztük van Gáality esperes három fia, a ma Szentendrén szolgáló esperes, Vojiszláv (1956–), továbbá Ilia (1946–) battonyai és Braniszláv (1947–) szegedi, majd hódmezővásárhelyi parókus. Édesanyja révén Hercegszántóról származik továbbá e cikk szerzője is.

Az egyházi szláv nyelv és a liturgikus könyvek

Az egyházi szláv nyelv lényegében az ószláv nyelv orosz variánsa, recenziója, mely a szerb egyházban csak liturgikus nyelvként él.²⁵ A Magyar Királyság területén a szerb ortodox templomok, illetve az Oszmán hódoltsági szerbiai kolostorok és templomok Oroszországból kaptak liturgikus könyveket. Ez azt eredményezte, hogy a hazai templomok mai is sok Oroszországban nyomtatott egyházi könyvvel rendelkeznek. (Ezek összeírása javarészt megtörtént.) Az 1900-ban épült hercegszántói templom egyházi liturgikus könyvei Szentendréről származnak, az Opovacska templomból, amelyet, mint fentebb jeleztük, a szerb ortodox egyház átadott a református egyháznak.

Milyen egyházi könyvekről van szó? Az ortodox egyházban ugyanúgy, mint a latin egyházban, mindennap egy vagy több szentnek, vértanúnak, hitvallónak van szentelve. Minden szentnek megvan a maga liturgiája. Ezek a szövegek tizenkét könyvben vannak elrendezve, amelyeket *mineának* hívnak, azaz minden hónapnak megvan a saját könyve. Hercegszántón teljes a *minea*-sorozat, ami azt jelenti, hogy minden hónap könyve megvan. Ezenkívül még további könyvek is megtalálhatóak a templomban: az *Oktoihosznak*, azaz nyolchangúnak nevezett könyv a nyolc alaphang-dallam állandó, változatlan részeit tartalmazza két kötetben; szintén a hercegszántói kántorpadban található a *Triódion*, azaz a nagyböjti szövegek könyve, majd a *Pendikosztárion*, amely a húsvéttól pünkösdig terjedő időszak liturgikus szövegeit foglalja magába. Ezeket a könyveket kizárólag a papok használták, mivel a kántorok nagyon rosszul, vagy egyáltalán nem olvastak egyházi szláv nyelven.

Zárszó

2000-ben a hercegszántói ortodox templom fennállásának századik évfordulóját ünnepelte. Ez alkalomból a helyi egyházközség egy kazettát adott ki, melyen a helyi dalárda-kórus énekel. Érdekességként megemlíjtük, hogy a kazettán többek között helyet kapott egy archív felvétel, amelyen Gálity Lyubinkó a kis vízszentelés szertartását végzi. A kazettán a liturgia egyes részei hallhatóak, a templom védőszentjének, az Istenanya születésének tropárijona, néhány húsvéti ének, valamint több karácsonyi népének. Érdekességként bekerült az előreszentelt liturgia egy része, amelyet az akkori parókus, Dujmov Milán együtt énekel középiskolás diáklányokkal. Ez volt az utolsó olyan próbálkozás, hogy megörökítsék az utókornak a hercegszántói liturgikus éneklést. Mivel a parókia ortodox hívei erősen fogynak, ezért féltő, már nem lesz, aki a kántorpadban állva énekszóval kísérelje a liturgiát.

²⁵ Ld. Dimitrije STEFANOVIĆ: „Nyelvhasználát a szerb orthodox egyház liturgiájában és énekében”, *Magyar Egyházzene* XII (2004/2005) 281–292.

Bibić Jovan, a mostani, Siden született parókus feleségével együtt sokat tesz a templomi éneklés fennmaradásáért, szépségéért, azonban törekvésük nem a hercegszántói éneklésmód megőrzése felé irányul, hanem a Szerbiában ma divatossá vált ún. régi, bizánci, egyszólamú dallamok elterjesztésére.

Ezen énekmód problematikájáról és áttekintésünk zárógondolataként idézzük kiváló egyházzenetörténész-karnagy, *Dimitrije Stefanović* szavait: „Szükségesnek tartjuk, hogy néhány gondolat erejéig teret szenteljünk az ún. bizánci típusú éneklésnek, amely a kovilji²⁶ kolostor fiatal szerzeteseinél, a belgrádi és újvidéki egyetemistáknál, valamint feltehetőleg a többi szerbiai városban kezd tért hódítani, főleg egyes kórusok tagjainál. E bizánci típusú éneklés görög dallamait nagyon ügyesen átszabták az egyházi szláv nyelvű egyházi énekek szövegeire, és valóban nagyon hasonló az Athosz-hegyi²⁷ énekmóddhoz, amely nagyon erős zenei és érzelmi hatást vált ki. Ugyanakkor ki kell emelnünk, hogy nem szerb, hanem görög dallamokról van szó. Mégis úgy véljük, hogy az éneklés e formája nagyban hozzásegít egy másfajta szemlélet kialakítására az egyházi énekek tekintetében. A hívők személyes szimpátiája, vagy éppen ellenszenve a bizánci éneklés dolgában sorsdöntő lesz az egyházi éneklés jövőjét illetően. Az idő, mint mindig, majd megteszi a magáét.”²⁸

*Sztevan Beslity hercegszántói szerb
orthodox parókus.*

²⁶ Kovilj (Köböl) vajdasági település Újvidék mellett.

²⁷ A görögországi Athosz szerzetes-köztársaságról van szó. Itt található a szerb szerzetesek benépesítette Hilandar kolostor is.

²⁸ Стефановић, 3.

